

SZEGÉNYSÉG ÉS TÁRSADALMI KIREKESZTETTSÉG A MAI MAGYARORSZÁGON

Előszó

Ez a tanulmány a szegénységgel, ezen belül is a szegénység egy meghatározott formájával, a halmozott szegénységgel és társadalmi kirekesztettséggel foglalkozik. A halmozott szegénység és társadalmi kirekesztettség fogalmak ugyanannak a jelenségnek a leírására szolgálnak, de a megkülönböztetést a vizsgálat nézőpontjának különbözősége teszi szükségessé. A halmozott szegénység elsősorban a végeredményre, az emberek többsége számára rendelkezésre álló javaktól való megfosztottságra fókuszál, míg a kirekesztettség esetén a fő hangsúly magukon a *szegénységet eredményező folyamatokon* van.

Az írás olyan adatok statisztikai-szociológiai elemzése, amelyek egy országosan reprezentatív lakossági felvételtől származnak. Újdonságát és fontosságát az adja, hogy a társadalom egy olyan, több mint 400 ezer háztartást és 1 millió embert (az összlakosság mintegy 10-12%-át) felölelő szeletét vizsgálja, amelyről ma Magyarországon kevés szó esik, miközben e tömeg jelenléte a társadalom tartós kettészakadásának, dezintegrálódásának veszélyét hordozza, s "másfél évszázad minduntalan kudarcos kísérletei után csak folytatva a sort, újabb zsákutcás modernizációhoz vezet-het" (Szalai 1991).

A kiilleszkedési folyamat eredményének bemutatását a lakosság jövedelmi viszonyainak, szegénységi jellemzőinek elmúlt évtizedben bekövetkező változásainak rövid összegzésével kezdem.

A lakosság jövedelmi helyzete

Miután a piacgazdaságra történő átállás megtörtént, az állami intézményrendszerek lebontása, privatizációja is végbement, a gazdasági és társadalmi átalakulás üteme lelassult. Az új gazdasági és társadalmi struktúra fokozatosan konszolidálódott. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a mély gazdasági recessziót követő felemelkedés is megindult. A makrogazdasági folyamatok javulását fáziskéséssel ugyan, de követte a lakosság életszínvonalának emelkedése is.

A kilencvenes évek első felében – makrogazdasági adatok alapján 1995–1996-ig, az emberek életszínvonalát jobban tükröző és ebből adódóan némileg eltérő jövedelem fogalom alapján számított, lakossági felvételtől származó adatok alapján 1997-ig – a lakosság jövedelme reálértékben évről évre alacsonyabb lett, amely részben a foglalkoztatottsági szint, részben pedig a foglalkoztatottak reálkeresetének csökkenésével függött össze. A reálkeresethez hasonlóan a reálnyugdíj is csökkent. Mindezek együttes hatásaként nemcsak az összjövedelem csökkent, hanem – különösen

az alacsonyabb jövedelmű háztartások körében – a társadalmi jövedelmek növekedése mellett a munkajövedelmek összjövedelemből való részesedése is.

1. táblázat

A lakosság egy főre jutó személyes nettó jövedelme nominálértékben és áron, 1989–2000, Ft/fő/hó

Év	Nominál- értékben	Változatlan (2000. évi) áron	Dinamika 1989=100%
1989	6 365	51 307	100,0
1991	9 165	42 455	82,7
1993	11 997	36 884	71,9
1994	14 126	36 556	71,2
1995	16 329	32 961	64,2
1996	18 391	30 036	58,5
1997	21 221	29 295	57,1
1998	25 547	30 856	60,1
1999	30 126	33 078	64,5
2000	35 383	35 383	69,0

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvételek

A rendszerváltás évét mérföldkönek tekintve világosan látszik a lakosság reáljövedelmének – az 1994-es mesterségesen felpumpált átmeneti javulását leszámítva – az 1995–1996-ig tartó makrogazdasági számítások alapján mért mélypontja, melynek negatív hatásai az egyes emberek életszínvonalában 1997-ig érvényesültek.

A makrojövedelmek szintjén 1997-ben, a magánháztartásoktól származó jövedelmi adatok alapján 1998-ban – még ha alig érzékelhetően is – megindult a lakosság jövedelmi szintjének emelkedése. A következő években ez a folyamat folytatódott.

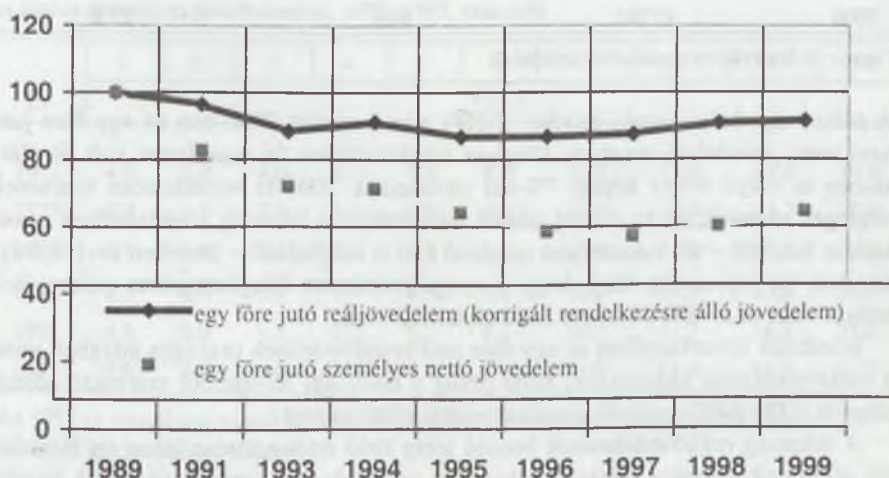
A makrojövedelmek szintjén mért változások mikroszinten, azaz a magánháztartások közvetlenül érzékelhető életszínvonalában, fáziskéséssel érvényesülnek.

Figyelembe kell venni az összehasonlításnál a két jövedelem közötti fogalmi különbségeket is. A háztartások jövedelme nem azonos a makroszinten mért úgynevezett háztartási szektor jövedelmével. A háztartási szektorba ugyanis az intézményi háztartások és a vállalkozói háztartások is beletartoznak. A vállalkozók által megtermelt jövedelem azonban lényegesen magasabb, mint az a jövedelemrész, amit mikroszinten (lakossági felvételtől) megismerhetünk és számításba veszünk, konkrétan a „nem tokeképzésre”, hanem „fogyasztásra” szánt jövedelem. Egy másik lényeges fogalmi különbség abból adódik, hogy számos jövedelmi tétel az emberek, családok számára nem jelenik meg jövedelemként. Hogy csak néhány példát említssek, a természetbeni társadalmi juttatások egészségügyi, oktatási, szociális, kulturális szolgáltatások formájában jutnak el az egyénekhez, értékük a háztartások szintjén nem mutatható ki. A munkajövedelmek természetben megjelenő formái is csak részben számszerűsíthetők az igénybevevők számára, hiszen a kedvezményes munkahelyi ebéd esetében csakis az étkezési hozzájárulás, az utalvány értéke jelenik meg jövedelemként az egyén számára, s a cég által fizetett támogatás a szolgáltatás

életben tartása érdekében már nem. A lakossági betétekből származó pénzintézeti nyereség is a lakosság jövedelme, miközben az egyének számára csak a kamat, leginkább a felvett kamat tartozik a jövedelmek közé. A biztosítási jövedelmek esetén is csak a kártérítések jelennek meg mikroszinten bevételként. E néhány példa is jól illusztrálja a fogalmi eltérések sokszínűségét és természetét és az ebből adódó szűkségszerű nagyságkülönbségeket. Természetesen mikroszinten a lakosság válaszolási hajlandósága és jövedelmi adatainak megbízhatósága is hozzájárul az eltérésekhez. Erről a későbbiekben még lesz szó.

1. ábra

A lakosság egy főre jutó reáljövedelme (makroszinten számolva) és az egy főre jutó személyes nettó (mikroszinten számolt) reáljövedelmének alakulása, 1989–1999, százalék (1989=100)

Forrás: KSH évkönyveiből számított adatok

A lakossági jövedelmek alakulásában meghatározó szerepet játszanak a keresetek.

A keresetek reálértékének változása a lakosság személyes nettó jövedelméhez hasonló tendenciát mutat. A mélypont 1996-ban volt, 1997-ben némi javulás következett be, majd az 1998-as stagnálás után egy lassú növekedést figyelhetünk meg. Erőteljesebb keresetnövekedés 2001-ben indult meg, mely várhatóan 2002-ben tovább folytatódik.

A szegénység kezelése szempontjából hasznos információt nyújt a szociális juttatásokban kiemelt szerepet játszó özvegyi nyugdíjminimum keresethez való viszonya is. E két adatsort együtt mutatja a 2. táblázat.

1989-ben még a keresetek 41%-a volt a nyugdíjminimum, 2000-re kevesebb mint 30%-a. Az 1998-as választási év kivételével tendenciózus csökkenés figyelhető meg a szociális segélyek jogosultsági küszöbét meghatározó nyugdíjminimum alakulásában.

2. táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nettó átlagkeresete és az özvegyi nyugdíjminimum a kereset százalékában, 1989–2000

Év	Nettó kereset (2000. évi árakon)	Nettó kereseti dinamika (1989=100%)	Nyugdíjminimum aránya a keresethez, %
1989	65 816	100,0	40,9
1991	59 978	91,1	40,2
1994	60 617	92,1	31,9
1995	53 769	81,7	31,5
1996	50 768	77,1	30,9
1997	53 412	81,2	29,7
1998	53 464	81,2	30,9
1999	54 744	83,2	30,8
2000	55 785	84,8	29,8

Forrás: KSH évkönyv adataiból számolva

A *Háztartási költségvetési felvétel* (HKF) adatai szerint 2000-ben az egy főre jutó havi nettó jövedelem országos átlagban megközelítően 56 ezer forint volt. Reálértékben az előző évhez képest 7%-kal növekedett. 2001-re vonatkozóan nincsenek végleges adataink, de az évközi adatok ismeretében a lakosság jövedelmének növekedése hasonló – sőt valamelyest az előző évit is meghaladó – ütemben tovább folytatódott. Itt jegyezném meg, hogy a nyugdíjminimum átlagkeresethez viszonyított aránya viszont tovább csökkent (már csak 28,3%-a).

Mindezek következtében az egy főre jutó reáljövedelmek országos átlagban mind a makrogazdasági számítások, mind pedig a lakossági felvételtől származó adatok alapján 2000-2002-re elérik a rendszerváltás előtti szintet.

A lakosság reáljövedelmének hosszú ideig tartó értékvesztése bizonyos társadalmi csoportok számára visszafordíthatatlan veszteségeket eredményezett. A hagyományos szegénység továbbélése mellett a rendszerváltás és a gazdasági recesszió időszakában tömeges elszegényedés következett be, s a szegénység „ismert” típusai mellett annak új formái is megjelentek. Ebben az írásban nem az „elszegényedés” által érintett rétegekről, hanem elsősorban a lakossági felvételekből megismerhető „örök vesztesek”-ről és a hasonló életkörülmények között tengődő, hozzájuk csapódó „új vesztesek”-ről lesz szó.¹ Ez a kör lényegesen szűkebb, mint a létminimum alatt élők csoportja, a tágabb értelemben vett szegények mintegy egyharmada tartozik ide.

¹ Szalai Júlia e számban közölt írásában éles különbséget tesz az „elszegényedés” és a „szegénység” fogalma között. Míg az előbbi alapvetően a megélhetési szegénységre fókuszál, amelynek hátterében tisztán elosztási problémák állnak, s az életszínvonal, a megélhetési viszonyok javulásával orvosolható, addig az utóbbi nem oldható meg az elosztási automatizmusok változtatásával.

Jövedelmi egyenlőtlenségek, szegénység

A politikai és gazdasági átalakulás a lakosság, a háztartások jövedelmi helyzetét is erőteljesen átstrukturálta. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése felgyorsult, s az egyenlőtlenség meglevő formái megerősödtek és újabb formákkal is bővültek. A jövedelmek szerkezetének átrendeződése társadalmi rétegenként és jövedelemszintenként nagy különbségeket mutatott.

Mivel sem a keresetek, sem a társadalmi juttatások nem tudták megőrizni reálértéküket, a lakosság *átlagjövedelme radikálisan csökkent*.

Miközben a reáljövedelmek nagysága csökkent, a jövedelmek szóródása, egyenlőtlensége jelentősen nőtt. Elsősorban a magas jövedelműek összjövedelemből való részesedése emelkedett, de a szegények elszegényedése is fokozódott.

3. táblázat

Az egy főre jutó személyes nettó jövedelmek alapján képzett népességtizedek részesedése az összes személyes jövedelemből, 1972–1997, százalék

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	Tized									
1972	4,0	5,9	7,0	8,0	8,9	9,8	10,8	11,9	13,8	19,9
1977	4,5	6,3	7,3	8,1	8,9	9,8	10,8	12,0	13,7	18,6
1982	4,9	6,4	7,3	8,1	8,8	9,6	10,7	11,9	13,7	18,6
1987	4,5	6,0	6,9	7,7	8,5	9,4	10,5	11,8	13,8	20,9
1995	3,3	5,0	6,2	7,2	8,2	9,1	10,2	11,7	14,1	25,0
1997	2,9	4,7	5,9	7,0	7,9	8,9	10,0	11,6	14,4	26,7

(Az 1997-re vonatkozó adatok az 1995-ös jövedelmi felvételtől továbbvezetett adatok.)

Forrás: KSH Jövedelmi felvételek

1987-ben a felső tized átlagjövedelme 4,6-szerese volt az alsó tizedének, s ez az arány 1995-re már 7,5-re nőtt. A népesség legalacsonyabb jövedelmű 10%-a az összjövedelem mindössze 3,3%-ával, s a legmagasabb jövedelmű tizede az összjövedelem 25%-ával rendelkezett 1995-ben. Ezek a tendenciák 1997-re tovább erősödtek.

4. táblázat

A főbb egyenlőtlenségi mutatók időbeni alakulása, 1972–1997

Mutató	1972	1977	1982	1987	1995	1997
A 10. és 1. decilis aránya	5,0	4,1	3,8	4,6	7,5	9,2
Éltető–Frígyes-index, %	196	184	182	199	236	
Robin Hood-index, %	16,4	15,1	14,9	17,1	21,0	22,7
Gini-mutató	0,2322	0,2112	0,2060	0,2358	0,2964	0,3206

Forrás: KSH Jövedelmi felvételek

A jövedelmi felvételekhez képest a KSH háztartási költségvetési felvételei alacsonyabb jövedelmi egyenlőtlenségeket mutatnak. Ez utóbbi adatgyűjtés ugyanis elsősorban a fogyasztási-kiadási adatokra koncentrál, s a jövedelmeket, mint a kiadások forrását, háttérinformációként használja. A lakossági adatgyűjtésekben való részvételi hajlandóság egyébként is a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelműek esetében a legrosszabb. Különösen igaz ez egy olyan felvétel esetében, amely kényes kérdéseket feszeget, mivel mind a kiadásokról, mind pedig a jövedelmi forrásokról szinte tételes elszámolást kér. Akiknek nincs miből és mire költeniük, illetve háztartásvezetésük rendszertelen, bevételeik és kiadásaik esetlegesek, nemcsak hogy alulreprezentáltak a mintában, hanem a rendelkezésünkre álló adataik validitása is kétséges. A magas jövedelműek pedig, ha részt is vesznek a felvételben, jövedelmük és kiadásaik egy részét elfelejtik, illetve elhallgatják, illetve kiadásaik egy része nem személyes célú kiadásként, hanem költségként, jövedelmük pedig a legkülönbözőbb egyéb formában (például: költségtérítés, vállalati részjegy, magánbiztosítási befizetés, autóhasználat stb.) jelennek meg. Ha a jövedelmek nagyságát és az egyenlőtlenségek mértékét e statisztikai adatforrásból alá is becsüljük, a *tendenciák* nyomán követésére az adatok alkalmasak, hiszen a reprezentativitási-validitási nehézségek nem egy évet, hanem az elmúlt évtized egészét jellemezték.

A háztartási költségvetési felvétel adatai szerint 2000-ben az egy főre jutó havi nettó jövedelem 35 383 Ft, az egy fogyasztási egységre jutó² 45 440 Ft, az egy háztartásra jutó pedig 93 889 Ft volt átlagosan. A legmagasabb és legalacsonyabb jövedelmű népességtizedben az egy főre jutó átlagjövedelem különbsége 5,6-szeres, mely messze elmarad a jövedelmi felvétel alapján becsülhető legalább nyolcszoros értéktől.

Ugyanebből az adatgyűjtésből áll rendelkezésünkre a jövedelmi szegények arányára vonatkozó hosszabb idősor is. Tekintettel arra, hogy a felvétel természetéből adódóan és a nemválaszolási sajátosságok miatt hiányoznak a legszegényebbek és alulreprezentáltak a jómódúak, ismétlem, hogy az alábbi táblázat adatai csakis a tendenciák becslésére alkalmasak, nem a szegénység nagyságának mérésére. E szerint az adatforrás szerint 2000-ben – a választott ekvivalenciaskála függvényében – megközelítően minden 8-9. ember a mediánjövedelem hatvan százaléka alatt élt.

² Az OECD1 ekvivalenciaskálát alkalmazva az első felnőtt 1, a további felnőtt 0,7, a 14 évesnél fiatalabb gyermekek pedig 0,5 egységet képviselnek.

5. táblázat

A szegények aránya, a normalizált szegénységi rés nagysága, 1993–2000, százalék

	1993	1994	1995	1996	1998	1999	2000
<i>A mediánjövedelem hatvan százaléka alapján számítva (OECD1 ekvivalenciaskálát alkalmazva)</i>							
Szegénységi ráta	5,5	7,2	8,0	9,2	10,3	10,9	9,3
Szegénységi rés	22,1	18,2	23,1	19,9	19,5	22,6	21,7
<i>A mediánjövedelem hatvan százaléka alapján számítva (1 főre jutó jövedelem alapján)</i>							
Szegénységi ráta	9,6	12,5	13,5	15,4	16,8	15,8	11,8
Szegénységi rés	20,2	18,9	22,4	21,9	19,3	24,1	23,1

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvételek³

Ebből a forrásból általában az alsó jövedelmi tizedet szokták kiemelni a szegénység, a szegények jellemzésére. Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy ez a jövedelmi küszöb rendkívül alacsony, minden vizsgált évben messze alatta maradt a segélyezési küszöb alapjául szolgáló nyugdíjminimum összegének.

Komoly számháború folyik a szegények számát és a szegénység mélységét illetően is. Ami a relatív jövedelmi szegénység által érintettek össznépeségén belüli arányára vonatkozó tendenciát illeti, annyit biztosan állíthatunk, hogy 2000-ben több szegény volt, mint 1993-ban és az azt megelőző – rendszerváltást követő – években (bár ez utóbbira vonatkozó adatokat a táblázatban nem közöltem).

A 2000. év volt az első olyan év, amikor a szegények száma bármely ekvivalenciaskálát választva az előző évhez képest csökkent. Adataink szerint a legtöbb szegény ember 1998-1999-ben volt, s a szegénységi rés mélypontja is erre az időszakra esett.

Az 5. táblázat csakis a relatív jövedelmi szegénység nagyságára és mélységére ad támpontot. Az adatok fontosságát az adja, hogy a nemzetközi összehasonlításokban kitüntetett szerepük van. Az abszolút jövedelmi szegénység mérete azonban közel háromszorosa az előbbinek. Gazdasági recesszió idején egyébként a relatív jövedelmi szegénység mutató szerepe korlátozott, mivel általános életszínvonal-csökkenés esetében az átlagjövedelem, és különösen a mediánjövedelem egyik évről a másikra is lényegesen csökken, s ezáltal a szegények száma alábecsült. Amikor kevesek kezében kiugróan magas jövedelmek koncentrálódnak, miközben egy széles réteg jövedelme meglehetősen alacsony és kevésbé szóródik, az átlag és a medián között lényeges különbség van. A medián ilyen esetben jóval alacsonyabb, mint az átlag. A 2000. évi költségvetési felvételben a medián az átlag 90%-a volt. A KSH 1995-ös jövedelmi felvételében, ahol a jövedelmi eloszlás megbízhatóbb volt, a medián az átlag mindössze 86%-a volt.

³ Ezúton is köszönöm Jarabek Lajosné kolléganőmnek a régebbi adatházisokból a számítások elvégzését.

A szegénység számbavétele eltérő szegénységi küszöbök választása esetén – a szegénység mértékének változékonysága

„Ma a szegénységgel kapcsolatban versengő meghatározások tömegét találjuk. Folynak a viták arról, hogy a szegénységet abszolút vagy relatív, dinamikus vagy statikus jelenségnek kell-e tekinteni, hogy az okok vizsgálata során a képességek vagy az eszközök hiányára kell-e összpontosítani, szegénységről, deprivációról, vagy kirekesztésről kell-e beszélni.” (Ferge 2001: 17)

A szegénység fogalmi tisztázásának már több évszázadra visszanyúló kísérletei mindössze azt a hitet erősítik meg bennünk, hogy *nincs mindenkor érvényes és mindenki számára elfogadható definíció*. A szegénységet sokan a jövedelmi alapú szegénységgel azonosítják, vagy ha ki is tágítják a fogalom használatát, a szegénység mérésénél visszatérnek a pénzben való meghatározáshoz.

Magyarországon nagy hagyományai vannak a „szükségletek” oldaláról történő megközelítéseknek is. Az első, úgynevezett abszolút típusú szegénységszámítások a század elejéig nyúlnak vissza, a Statisztikai Hivatal 1924–1944 között havonta számolt és publikált „létminimumot”; ezzel párhuzamosan a hazai szakszervezetek is végeztek ilyen típusú számításokat.

A második világháború után a Központi Statisztikai Hivatal először 1968-ra vonatkozóan számolt létminimumot. Nyilvánosságra hozatalát az akkori politikai vezetés nem engedélyezte, de mégis óriási lépést jelentett a szegénység vizsgálatát és elismerését illetően. A Hivatal újabb hasonló jellegű számításaira 1984-ben került sor, az eredményeket titkosították, és szigorúan belső használatra (mindössze ötven példányban) sokszorosították.

Lényegében 1991-től van nyilvánosságra hozott, bárki számára hozzáférhető létminimumérték. Noha az utóbbi években a Hivatal évente kiszámolja, és nyilvánosságra is hozza a létminimumértékeket, ezek nem tekinthetők hivatalosan elfogadott szegénységi küszöbnek. Az így számított értékek lényegesen meghaladják mind a szociális segélyezés alapjául szolgáló jövedelmi értékeket, mind pedig a jövedelem alapú relatív szegénységi küszöböt.

A létminimum mellett és helyett legtöbbször relatív típusú szegénységi–egyenlőtlenségi mérőszámokat használnak. A hazai gyakorlatban is ez a legelterjedtebb. Az egy főre (fogyasztási egységre) jutó éves nettó jövedelem alapján sorbarendezett népesség alsó tíz, illetve húsz százalékát (első jövedelmi decilisbe, illetve első kvintilisbe tartozókat) szokták szegénynek tekinteni. Mások, a nyugat-európai országok gyakorlatához közelebb álló meghatározást követve, a mediánjövedelem ötven-hatvan százaléka alatt élőket sorolják a szegények közé. Erre vonatkozó számokat közöltünk az előző fejezetben is.

A szegénység számbavételének legegyszerűbb módja, ha az embereket magukat kérjük meg arra, hogy minősítsék saját jövedelmi helyzetüket. E definíció szerint azok az egyének, illetve háztartások szegények, akik, illetve amelyek annak vallják magukat. Ha pusztán az önbesorolás alapján határolnánk le a szegények körét, akkor ma Magyarországon a háztartások 6,5%-át, azaz 240 ezer háztartást, és mintegy 600 ezer embert tartanánk szegénynek, mivel ennyien vallották magukat „nagyon szegény”-nek. További 30%-a a háztartásoknak „inkább szegény”-nek, mint átlagos

anyagi helyzetűnek gondolja magát, és ezzel el is jutottunk az „egyharmados” társadalomfelfogás empirikus alátámasztásához.

Egy másik szubjektív típusú szegénységi mérőszám is nagyon hasznosnak bizonyul. A háztartásokat megkérlik arra, hogy becsüljék meg azokat a jövedelemösszegeket, amelyekre a saját háztartásukhoz hasonló háztartásoknak különböző megélhetési szintek biztosításához szükségük lenne. Így mód nyílik arra, hogy a vizsgált háztartások tényleges jövedelmét egybevevük az adott háztartástípus megélhetéséhez általuk szükségesnek tartott összegekkel. 2000-ben a „nagyon szűkös megélhetéshez szükséges jövedelemösszeg” egy főre vetítve átlagosan 22 ezer forint volt havonta, amely összeg mintegy 8%-kal maradt el a létminimum számított értékétől. E jövedelmi szint alatt közel 635 ezer háztartás és több mint 2 millió ember élt.

Magyarországon nincs deklarált, „hivatalos szegénységi küszöb”. A szociális programoknál alkalmazott jogosultsági szint az államilag garantált nyugdíjminimum, illetve ennek valamilyen aránya. Ez az összeg a KSH által számított létminimum 65%-a. Az eddig tárgyalt szegénységi küszöbök közül ez a legalacsonyabb. 2000-ben a háztartások 4,8%-a (a lakosság 7%-a) rendelkezett ennél kisebb összegű jövedelemmel.

A következőkben összefoglaljuk a különböző szegénységi küszöbök jövedelmi határát és a küszöbök egymáshoz való viszonyát. Ez a sorrend nem szükségképpen állandó, de Magyarországon hosszú évek óta stabilnak tekinthető. Remélhetőleg a gazdasági helyzet javulásával a segélyezési küszöbhatár emelkedhet, s megelőzi majd a fölötte álló szegénységi küszöbök némelyikét.

6. táblázat

A különböző szegénységi küszöbök jövedelmi határa és a küszöb alatt élők száma, 2000-ben, Ft/fő/hó

Szegénységi küszöb	A jövedelem nagysága	A küszöb alatt élők száma, ezer fő
Nyugdíjminimum (a segélyezési küszöb jövedelmi határa)	16 600	697
Mediánjövedelem hatvan százaléka (egy főre jutó jövedelem alapján számolva)	19 102	1 177
Szubjektív szegénységi küszöb, 1. (az önmagukat nagyon szegénynek tartók átlagjövedelme)	22 412	1 982
Szubjektív szegénységi küszöb, 2. (a nagyon szűkös megélhetéshez szükségesnek tartott összeg)	23 397	2 293
Létminimum számított nagysága	25 581	2 966

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

A társadalmi kirekesztettség fogalma és mérése

A hetvenes évek végétől Franciaországban, majd Angliában is egyre nagyobb figyelmet és teret kapott a társadalmi kirekesztettség fogalma, mely megszületésekor az új típusú, modernkori szegénység megragadására szolgált. Később a fogalom tar-

talma módosult és bővült. Az új megközelítés népszerűségét az Európai Unió érdeklődése is fokozta. A fogalom használatát 1985-ben vezették be, amikor Jacques Delors volt az Európai Bizottság elnöke. Számos kutatási program indult el ebben az időben az Európai Unió támogatásával, melyek a szegénység felszámolását célozták, s érdeklődésük középpontjában a társadalmi kirekesztettség jelensége állt.

1995 márciusában Magyarország is részt vett „a társadalmi fejlődés követendő irányainak meghatározását célzó”, ENSZ által szervezett koppenhágai csúcstalálkózón, és aláírva a *Koppenhágai egyezményt*, elkötelezte magát a szegénység és társadalmi kirekesztés felszámolására. A társadalmi kirekesztés elleni harc fontossága az *Európai szociális chartában* szintén megfogalmazódott (1996, 30. cikkely). A téma fontosságát illetően a legnagyobb előrelépést az 1997-ben aláírt *Amszterdami szerződés* jelentette. A 137. cikkely kimondja, hogy a társadalmi kirekesztettség felszámolására az EU országainak átfogó stratégiára van szükségük. A társadalmi kirekesztés elleni tevékenységnek sokoldalúnak kell lennie, fel kell ölelnie a lakáshelyzet, az egészségügy, az oktatás és képzés, a közlekedés, a kommunikáció, a szociális ellátórendszer és a társadalmi segítségnyújtás területeit is.

„Az Európai Unióban a legutóbbi években ismét változott a szótár. Igaz, továbbra is a cél a kirekesztés megszüntetése, de ugyanezt pozitív előjellel is megfogalmazzák: a társadalom legyen befogadó, inkluzív.” (Ferge 2001: 17)

A fogalom pár tisztázásában, empirikus megragadásában fontos mérföldkő Atkinson és munkatársai (2001) közelmúltban napvilágot látott tanulmánya. A hazai irodalomban Szalai Júlia (2002) úttörő jellegű kísérletet tett a kirekesztés, a kirekesztettség és a befogadás, beilleszkedettség értelmezésére, s a fogalmak mögött meghúzódó értékpremisszákat tisztázására.

A társadalmi kirekesztődés egy olyan elszigetelődési folyamat, amelynek során az egyes embereknek, társadalmi csoportoknak nincs választási lehetőségük. A szegénység megközelítéseivel szemben, mint már a bevezetőben említettük, a kirekesztődés esetén nem a „végeredményen” van a hangsúly, hanem a „folyamaton”, azon a „mechanizmuson”, amely a sokoldalú megfosztottságot eredményezi, sőt újra is termeli azt. A szegénységvizsgálatok, direkt vagy indirekt módon, főleg a jövedelemre koncentrálnak, ezzel szemben a kirekesztés esetében számos tényező együttes figyelembevételéről van szó.

Az EU országaira vonatkozóan az úgynevezett SILC (Survey of Income and Living Condition) felvétel keretében az Eurostat először tesz kísérletet a közeljövőben egy többdimenziós, kirekesztés alapú összehasonlító szegénységvizsgálatra. Remélhetőleg Magyarország is csatlakozik az adatgyűjtéshez. A magam szerény eszközeivel, a KSH adatbázisa nyújtotta lehetőségeken belül, kísérletet tettem egy többdimenziós szegénységszámítási módszerre.

A halmozott szegénység empirikus megragadása szempontjából öt kiemelt területen vizsgáltam a „megfosztottságot”, melyek a következők:

- I. Jövedelmi szegénység
- II. Fogyasztási szegénység
- III. Szubjektív szegénység
- IV. Lakáskörülmény-szegénység
- V. Lakásfelszereltségi szegénység

Azokat az egyéneket vagy háztartásokat tekintettem halmozottan szegényeknek, illetve kirekesztetteknek, akik a felsorolt öt dimenziót vizsgálva legalább három szerint szegénynek számítottak. A halmozott szegénység és kirekesztettség fogalmát azonos értelmüként használok.

A szegénység dimenziói

A jövedelmi szegénység határvonalát az egy főre jutó nettó jövedelem alapján számított első jövedelmi ötödbe tartozó háztartásoknál húztuk meg. A fogyasztási szegénység esetében az élelmiszerkiadások összkiadáson belüli részese-
dése alapján határoztuk le a szegényeket, s azokat a háztartásokat soroltuk ide, amelyeknek az élelmiszerre fordított kiadásai elérték vagy meghaladták az összes kiadásuk 45 százalékát. A lakásszegénység kritériuma a lakóhely társadalmi környezete, a lakóépület állapota és a lakás komfortfokozata volt. (Számításának menete némileg eltért az előző évitől, mivel más háttérváltozók által rendelkezésre.) A lakásfelszereltség alapú szegénység esetén a háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát vizsgáltuk. Szegénynek tekintettünk egy háztartást abban az esetben, ha a magyar társadalomban már széleskörűen elterjedt cikkek – színes tv, automata mosógép, porszívó és hűtőszekrény – közül maximum kettővel rendelkezett csak, és a tulajdonában nem volt egyéb nagy értékű tartós fogyasztási cikk, illetve nyaraló. A szubjektív szegénység esetében a magukat szegényeknek vallókat tekintettük szegénynek. Ily módon egy háztartás maximum ötféle szempontból lehetett szegény. A halmozott szegénység vizsgálatánál egy háztartás szegénysége 0 és 5 közötti értéket vehetett fel. Nulla érték esetén – az öt dimenzió mentén vizsgálva – nincs szegénység, 5-ös érték esetén pedig minden vizsgált szempont alapján szegény a vizsgált háztartás, illetve személy.

A 2000-re vonatkozó adataink alapján a háztartások 43%-ában nem fordult elő szegénység egyetlen vizsgált dimenzióban sem. Ugyanakkor megfordítva az előbbi megfogalmazást, 2000-ben a háztartások közel 57%-a legalább egy szempontból szegénynek tekinthető. Összesen mintegy 416 ezer háztartás és megközelítően 1,1 millió ember érintett a halmozott szegénységben, s ha ehhez hozzáadjuk az intézményi háztartásokban élő szegényeket és hajléktalanokat is, akkor számuk 1,2-1,3 millióra tehető, azaz a magyar lakosság legalább 12-13%-a.

2000-hez hasonlóan 1999-ben is vizsgáltuk a szegénység halmozódását. Magyarországon a szegénységjellemzők mindkét évben a háztartások mintegy 28%-ában nem önmagukban állnak, hanem halmozódnak. A jövedelmi szegénység, a lakásszegénység és a lakásfelszereltségi szegénység, ha már előfordulnak, akkor gyakran egy vagy kettő másik szegénységjellemzővel is társulnak. A fogyasztási szegénység esetében figyelhető meg egyedül, hogy viszonylag nagy arányban (minden tizedik magyar háztartás ilyen) egyéb szegénységjellemző nélkül fordul elő.

7. táblázat**A szegénység halmozódása a háztartásokban, 1999–2000, százalék**

A háztartások szegénységének típusa és kapcsolódása	1999	2000
Nincs egyféle szegénység sem	41,5	42,9
Csak egyféle szegénység jellemző van, ebből:	30,9	30,4
csak jövedelmi szegénység van	4,1	4,5
csak fogyasztási szegénység van	10,1	10,7
csak szubjektív szegénység van	6,5	6,4
csak lakásszegénység van	5,4	5,0
csak lakáskomfort szegénység van	4,9	4,6
Kétféle szegénységtípus van	15,1	14,3
Háromféle szegénységtípus van	7,3	6,7
Négyféle szegénységtípus van	3,9	2,9
Ötféle szegénységtípus van	1,2	1,5
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A háztartások száma (ezer főben)	3 766,1	3 750,9

8. táblázat**A szegénység különböző típusai és a szegénység halmozódása a magyar háztartásokban, s ezen belül a kirekesztett szegények körében, 1999–2000, százalék**

A szegénység típusa	Kirekesztett szegénységben élő háztartások érintettsége		Országos átlag	
	1999	2000	1999	2000
Jövedelmi	51,0	50,2	14,4	14,4
Fogyasztási	81,7	77,5	29,1	27,7
Szubjektív	70,1	70,0	22,3	20,6
Lakás	76,6	70,1	20,4	19,3
Lakásfelszereltség	72,0	71,3	18,7	17,3
<i>A háztartások száma</i>	<i>471 240</i>	<i>415 872</i>	<i>3 766 109</i>	<i>3 750 919</i>

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 1999–2000

A választott öt dimenzió ereje nem volt egyforma, az egyes szegénységtípusok ugyan- is eltérő módon járultak hozzá a sokdimenziós szegénységhez. Az országos átlaghoz képest a depriváció a lakáskörülményekben és a lakások felszereltségét vizsgálva voltak a legmarkánsabbak. E két területen a szegénység valószínűsége az országos átlag közel négyszerese volt. Ez egyben azt is mutatja, hogy ezek a háztartások tartós szegénységben élnek, mivel a korábbi években sem volt módjuk arra, hogy megfelelő színvonalú lakáskörülményeket biztosítsanak maguknak, hogy korszerűsítsék lakásaikat, illetve hogy megvásárolják azokat az alapvető komfortot nyújtó tartós javakat, amelyek a lakosság többsége számára ma Magyarországon adóttak.

A halmozott szegénységben, társadalmi kirekesztettségben élő háztartások főbb jellemzői

Demográfiai-gazdasági sajátosságai

A halmozott szegénységben élő háztartások közel fele vidéken, községekben lakik. Közülük sokan egyedülálló idős emberek. Az országos átlagnál nagyobb arányban találunk köztük *csak idős személyekből álló családokat*, és sokkal több körükben a *gyermekes nagycsalád* is.

A halmozottan szegények között az országos átlaghoz képest háromszoros valószínűséggel találunk olyan családokat, ahol legalább három eltartott gyermek van. *Az iskoláskor alatti gyermekek egyötöde (19,4%-a), a 14 éves és fiatalabb gyermekek 17%-a halmozott szegénységben él.* Ugyanakkor a felsőoktatási intézményekben tanulók mindössze 0,7%-a.

A háztartásfők gazdasági aktivitásában, iskolai végzettségi szintjében szintén nagyok a társadalmi átlagtól való eltérések. A halmozott szegények háztartásfőinek mindössze 1%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, többségükben csak alacsony végzettségűek. Sok a munkanélküli háztartásfőjű háztartás, s ha a háztartásfő kereső, akkor általában szakképzettséget nem igénylő munkát végez. Többségük vagy teljesen kiszorult a munkaerőpiacról, vagy kedvezőtlen munkaerő-piaci pozícióval rendelkezik.

A halmozottan szegény háztartások között az országos átlag másfélszeresével képviseltetik magukat a női háztartásfővel rendelkezők.

9. táblázat

A háztartások demográfiai jellemzői a nem szegény, a halmozottan szegény háztartásokban és országosan, százalék

A háztartások demográfiai jellemzői	Nem szegények	1-2 szegénység-jellemző	Halmozottan szegények (legalább 3 szegénység-jellemző)	Országos átlag
<i>Taglétszám</i>				
Egyszemélyes	17,4	26,5	33,3	23,4
Hat- és többtagú	1,5	2,8	7,2	2,7
<i>Korösszetétel</i>				
Csak fiatalokból álló háztartás	8,9	5,5	6,8	7,1
Csak idősek személyekből álló háztartás	17,2	30,5	33,9	25,2
<i>A háztartásfő korcsoportja</i>				
A háztartásfő 25 évesnél fiatalabb	2,2	1,7	3,1	2,1
A háztartásfő 75 éves vagy idősebb	5,0	11,1	16,6	9,1
<i>A háztartásfő iskolai végzettsége</i>				
Nyolc osztálynál kevesebb	3,7	12,7	31,7	10,9
Általános iskola nyolc osztálya	14,7	41,0	41,7	23,9
Főiskola, egyetem	22,9	7,6	1,1	13,4
<i>A háztartásfő neme</i>				
Férfi	80,1	70,8	64,1	74,1
Nő	19,9	29,2	35,9	25,9
<i>A lakóhely típusa</i>				
Budapest	22,7	21,7	8,7	20,7
Község	27,0	35,5	53,0	33,8
<i>A 20 év alatti eltartott gyermekek száma</i>				
Nincs ilyen gyermek	62,9	65,3	62,5	64
Legalább 3 gyermek van	2,6	5,1	11,5	4,7
<i>A háztartások száma</i>	1 610 500	1 723 773	415 872	3 750 919

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

Lakásjellemzők

A halmozottan szegények kisebb és rosszabb lakásokban élnek, mint a társadalmi átlag. Ma, amikor az „átlagember” szinte el sem tudja képzelni, hogy lehetséges folyóvíz és elemi komfort nélkül is élni, akkor a halmozottan szegények közel fele a kútból húzza a vizet, és többségük a lakáson kívülre jár WC-re, és nincs fürdőszobájuk sem. Mindezek a társadalom többsége számára természetesnek tekintett javaktól való megfosztottság plasztikus példái.

10. táblázat

A háztartások néhány fontosabb lakásjellemzője, százalék

A háztartások lakásjellemzői	Kirekesztett szegények	Országos átlag
Fürdőszoba és WC is van a lakáson belül	36,9	88,7
Van folyóvíz a lakásban	63,2	94,4
A lakás szennyvízelvezetése közcsatornával	19,3	56,2
Vezetékes gázzal ellátott lakás	32,5	69,8
Hagyományos fűtésű lakás	86,2	52,2
Telefonnal ellátott lakás	35,0	79,9

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

A halmozott szegénységben élők miközben rossz állagú lakásokban élnek, az elemi komfortot is nélkülözik kiadásaikból, s az országos átlagnál nagyobb arányban (20,4%) költenek lakásfenntartásra, bár ez az összeg forintértékben az országos átlag mindössze 61%-a.

A 2000-es háztartás-statisztikai felvételben a megszokottnál is nagyobb teret szenteltünk a lakásjellemzők megismerésének. Kilenc – a lakás minőségét alapvetően meghatározó – kiegészítő ismérvet vizsgálva, a kirekesztett szegénységben élő háztartások 31%-a rendelkezik egészségesnek tekinthető, megfelelő otthonnal. Ugyanakkor közülük közel minden második olyan lakásban él, amely legalább három lényeges tulajdonságát tekintve nem megfelelő. Ugyanez az arány a nem szegénynek tekintett háztartások körében 8%, országos átlagban 13,5%.

11. táblázat

A lakással kapcsolatos problémák előfordulása, százalék

Problémák	Nem szegények	1-2 szegénység-jellemző van	Kirekesztett szegények	Országos átlag
Kicsi a lakás	10,9	11,3	22,6	14,1
A fűtés nem megfelelő	5,9	10,7	32,2	12,4
Sötét lakás	4,9	8,4	24,6	9,5
Nedves, dohos falak	6,1	12,0	37,1	13,9
Rossz közbiztonság	13,5	16,2	22,1	18,7

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

12. táblázat

A lakás minősége a nem szegény, a kirekesztett szegény háztartásokban és országosan, százalék

A lakás minősége (9 mutató alapján)	Nem szegények	Kirekesztett szegények	Országos átlag
Nincs negatív fizikai jellemzője a lakásnak	61,1	30,9	55,2
1-2 negatív fizikai jellemző van	31,1	31,5	31,3
3-4 negatív fizikai jellemző van	6,9	23,8	10,1
5 vagy több fizikai jellemző van	0,9	13,9	3,4
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A lakások rossz minőségénél figyelembe vett kilenc ismerv a következő volt: kicsi a lakás, illetve nem férnek el benne (1.); zajos szomszédok vagy környezet (2.); a fűtés nem megfelelő (3.); a tető beázik (4.); sötét a lakás, illetve nincs elég fény (5.); nedvesek a falak, rossz a szigetelés, dohos a lakás (6.); a nyílászárók rosszak, hideg a lakás (7.); ipari vagy közlekedési környezetszennyezés van (8.); rossz a környék közbiztonsága (9.).

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

Jövedelmeik és kiadásai

A halmozott szegénységben élő háztartások jövedelme és kiadása is elmarad az országos átlagtól. Nemcsak e tételek nagysága kisebb, hanem struktúrája is más.

13. táblázat

A háztartások jövedelmi és kiadási adatai

A háztartások jövedelme és kiadása	Nem szegények	Halmozottan szegények	Országos átlag
Az egy főre jutó éves nettó jövedelem, Ft	43 106	20 920	35 383
Az egy főre jutó éves személyes célú kiadás, Ft	41 596	18 338	33 381
Az egy főre jutó éves nettó jövedelem az országos átlag százalékában	121,8	59,1	100,0
Az egy főre jutó éves kiadás az országos átlag százalékában	124,6	54,9	100,0

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

A halmozott szegénységben élők kiadásai több mint felét élelmiszerre és egyötödét lakásfenntartásra költik, e kettő együtt összkiadásuk háromnegyedét elviszi. Ruhára, lakásfelszerelésre, művelődésre és egyéb szükségleteikre alig tudnak költeni. Ruházkodásra az országos átlagnak kevesebb mint negyven százalékát, művelődésre, üdülésre és szórakozásra mindössze egynegyedét költik. Mivel nincs autójuk, so-

kuknak nincs telefonja sem, a közlekedési és hírközlési kiadásaik is messze elmaradnak az országos szinttől.

14. táblázat

A háztartások kiadásainak megoszlása kiadási főcsoportok szerint, százalék

Kiadási főcsoportok	Nem szegények	Halmazottan szegények	Országos átlag
Élelmiszer és élvezeti cikkek	28,4	52,9	34,0
Ruházkodás	6,2	4,5	5,7
Lakásfenntartás	16,9	20,4	18,3
Háztartás- és lakásfelszerelés	6,1	4,3	5,7
Egészségügy, testápolás	5,6	6,7	5,8
Közlekedés, hírközlés	19,8	5,2	15,9
Művelődés, üdülés, szórakozás	7,9	2,8	6,5
Egyéb személyes célú kiadás	4,6	1,4	3,8
Lakásberuházás	4,6	1,8	4,4
Összes kiadás	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

Élelmiszerre a kirekesztettségben élők az országos átlag 86%-át költik, ruházkodásra 43%-át, közlekedésre-hírközlésre 18%-át.

Még ennél is nagyobb különbség van a tartós fogyasztási cikkekre elköltött összegekben. A nem szegények az országos átlag 174%-át, a kirekesztett szegények ennek mindössze 13%-át használják fel ilyen célra.

15. táblázat

A nem szegény és a kirekesztett szegénységben élő háztartások véleménye néhány alapvető szükségletéről, amelyeket nem engedhetnek meg maguknak 2000-ben, százalék

Szükségletek	Nem szegények	1-2 szegénység-jellemző van	Kirekesztett szegények	Országos átlag
A lakást elég melegen tartani	11,0	20,0	49,1	29,5
Szükség esetén új ruhát venni a családtagoknak	26,2	36,7	82,2	55,4
Egy hetet évente közösen nyaralni a családdal	48,9	20,9	90,7	77,7
Barátokat, rokonokat vendégül látni	20,9	24,4	83,8	65,8
Kieserélni az elhasználódott bútort	38,6	39,2	92,0	81,3

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

A szakértők egy jelentős része, részben jövedelmi helyzetük, részben pedig szükségletkielégítési szintjük alapján, a társadalom egyharmadát tekintik szegénynek. Ennek létjogosultságát igazolja az a tény is, hogy 2000-ben még a háztartások harminc százaléka számára jelent problémát az, hogy lakását melegen tartsa és minden második háztartás számára gondot jelent az is, hogy szükség esetén új ruhát vásároljon. A közös családi nyaralás ma a családok zöme számára még luxus. Az elhasználdott bútorok lecserélése a háztartások alig egyötödének kiváltsága. Ez utóbbi számarányok reálissá teszik azt a nemzetközi gyakorlatban használt módszert, mely szerint az EU-átlag fele alatt élők „szegények”, ennek alapján ugyanis a magyar lakosság 73%-a szegénynek tekinthető (Ferge 2001: 20).

Lakásfelszereltség-jellemzők

A kirekesztett szegények nemcsak rossz állagú, alacsonyabb komfortfokozatú lakásokban élnek, hanem lakásaik felszereltége is elmarad az országos átlagtól.

16. táblázat

A kiemelt tartós fogyasztási cikkekkel rendelkező háztartások aránya 2000-ben, százalék

Tartós fogyasztási cikk	Nem szegények	1-2 szegénység-jellemző van	Kirekesztett szegények	Országos átlag
Hűtőszekrény	81,3	83,5	81,8	82,3
Kombinált hűtő és fagyasztó	24,8	18,3	9,5	20,2
Fagyasztógép	62,3	54,5	28,8	55,1
Mikrohullámú sütő	69,1	39,5	6,3	49,1
Mosógép összesen	97,0	95,9	89,6	95,7
ebből: automata mosógép	80,1	49,7	8,4	58,7
Televízió összesen	98,6	96,8	92,0	97,1
ebből: fekete-fehér televízió	1,9	7,5	37,1	8,3
Videó	64,9	39,9	12,4	48,0
Személyi számítógép	22,9	8,1	1,0	13,9
Parabolaantenna, kábeltévé	63,1	42,1	12,2	48,2

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

Az utóbbi években az alapvető tartós fogyasztási cikkek ára jóval kisebb mértékben növekedett, mint az általános fogyasztói árindex. Bár egy hűtőszekrény 1990-ben és 2000-ben is közel egyhavi átlagfizetésbe került, fagyasztóláda ma már alig több mint egyhavi keresetből megvásárolható, míg 1990-ben még háromhavi kereset kellett hozzá. 1990-ben körülbelül három színes televíziót ért az éves átlagkereset, 2000-ben már tíz színes tévé vásárolható belőle. Az árarányok tehát a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának kedveztek. Természetesen az élelmiszerek, a ruházat, a lakás-

fenntartás drágulása sokak számára már nem tette lehetővé a nagyobb értékű beszerzéseket.

A társadalmi kirekesztettség folyamata, újratermelődése

A szegénység előfordulása az életút során

A szegénységre vonatkozóan korlátozottan rendelkezünk hosszabb távú longitudinális, illetve paneladatokkal. A háztartási költségvetési felvételből két időszakra – 1993–1994–1995-re, illetve 1996–1997–1998-ra – vonatkozó rotációs paneladatokból számolva a tartós (mindhárom évben) szegény háztartások részaránya mintegy 3% volt, ami hozzávetőleg 100 ezer magyar háztartást jelent.

17. táblázat

A két vizsgált hároméves időszakban jövedelmük alapján mindvégig szegények aránya az összes vizsgált háztartásból, százalék

	1993–1994–1995	1996–1997–1998
Mindhárom évben	2,6	2,9
Két évben	3,4	3,9
Egy évben	10,0	7,9

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvételeiből készült rotációs panel-állomány adatai

Arra vonatkozóan hosszú évek óta vannak adataink, hogy a lakosság hogyan ítéli meg anyagi helyzetének, életszínvonalának időbeli változását.

A háztartások egyötöde azt vallja, hogy „soha nem volt szegény”, másik közel egyötödének a véleménye az, hogy „gyakran vagy mindig szegénységben éltek”, és további 56%-uk szerint életük során „előfordult” ugyan, hogy szegénységben éltek, de ez csak rövidebb ideig tartott, illetve átmeneti jellegű volt.

A társadalmi kirekesztődés az élet nagyobb részét, vagy egészét végigkísérő szegénységgel párosul. Az idetartozó háztartások 72%-a ugyanezt állítja. 25%-uk szerint szegénységük átmeneti jellegű, és 3%-uk szerint soha nem éltek szegénységben. A klasszikus szegénység tipikus formája ez utóbbi eset, amikor a szegénység már természetessé válik, és mintegy „normális”-ként tételeződik. A magukat „időnként szegénységben élők” közé soroló halmozottan szegények egy része vélhetően a rendszerváltás új veszteségeinek köréhez tartozik, bár ilyen típusú háttérinformációkkal a felvételből nem rendelkezünk.

18. táblázat**A szegénység előfordulása a háztartások életében véleményük szerint, 2000, százalék**

A szegénység ismétlődése a háztartások életében	Nem szegények	Kirekesztett szegények	Országos átlag
Soha nem éltek szegénységben	29,6	2,9	14,2
Időnként szegénységben éltek	60,8	25,2	53,6
Gyakran, életük nagyobb részében szegénységben éltek	9,6	51,5	28,1
Mindig szegények voltak	–	20,4	4,1

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 2000

Az biztos, hogy a rendszerváltással együtt járó és a gazdasági recesszióval felgyorsuló általános életszínvonal romlás sokak számára jelentett rövidebb-hosszabb ideig tartó nehezebb megélhetési periódust. Az emberek helyzetüket leginkább saját korábbi életlehetőségeikhez és szűkebb környezetükhöz mérik, ezért a szegénység megítélése mindig viszonylagos. Ez a hazai viszonyok között a szubjektív szegénység előfordulását mindenképpen erősíti. Országosan is mindössze a háztartások 14%-a vallja, hogy életük során soha nem kellett szegénységben élniük.

A jobb élet reménye

A kirekesztettségben élő emberek jövedelme az országos átlagnak alig több mint a fele. Ez az összeg a legszükségesebbre elegendő. Lakáskörülményeik rosszak, ott-honaik nélkülözik a komfortot. Többségük élete nagyobbik részében vagy mindig szegénységben élt. Nyilvánvaló, hogy ilyen háttérrel nehéz hinni abban, hogy ez valaha is jobb lesz. Egyharmaduk idős, akik már nem sok mindenben reménykedhetnek. Kérdésünkre, hogy milyen esélyt látnak jövőbeni helyzetük javulására, 70%-uk értelemszerűen – és tegyük hozzá, hogy reálisan – azt válaszolta, hogy „semmilyet”.

Akikben él a remény, azok elsősorban munkájukkal összefüggésben várnak javulást, hasonlóan a lakosság egészéhez. Az „amíg élünk, remélünk” életfilozófia az első és talán legfontosabb tényezője az adott élethelyzet megváltozásának, megváltoztatásának. A remény, akiknél még megmaradt, táptalaja lehet helyzetük tényleges javulásának.

A háztartása anyagi helyzetének munkával összefüggő javulásában bízik a magyar háztartások 38%-a, a kirekesztettségben élők 18,5%-a. Ez is arra utal, hogy a szegények egy jelentős része munkaképes korú.

19. táblázat**Milyen esélyt látnak a háztartások jövőbeni helyzetük javulására, 1999–2000, százalék**

Milyen esélyt látnak a jobb anyagi helyzetbe kerülésre	Kirekesztett szegények		Országos átlag	
	1999	2000	1999	2000
Semmilyet	75,7	69,7	51,0	38,2
Munkával összefüggőt	16,3	18,5	31,5	38,1
Egészségi állapottal összefüggőt	4,3	7,4	9,2	13,4
A gyermeke(i) jövőjével kapcsolatos	2,5	2,7	5,8	7,2
Egyéb	1,2	1,7	2,5	3,1
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétele, 1999 és 2000

A szubjektív jövőkép 1999 és 2000 között érzékelhetően, számadatokban is kimutathatóan javult. A gazdasági recesszióból történő kilábalás az emberek jövőbe vetett hitét is javította, nemcsak az országos adatokat nézve, hanem a szegényeket tekintve is. A 2001-re, illetve 2002-re vonatkozó előzetes adataink szerint is, a lakosság általános életszínvonala tovább emelkedik, s ebből – a reményen kívül is – remélhetőleg „jut valami” a legszegényebbeknek is. A javuló helyzet ellenére a szegények jóval kevésbé számítanak arra, hogy esélyeik jelentősen javulnak, mint a nem szegények vagy az országos átlag.

Zárszó helyett

A mai magyar társadalom politikai, strukturális átalakulása erőteljes gazdasági recesszióval párhuzamosan ment végbe. Ebből adódóan a lakosság zöme túlélési versenyre kényszerült. Sokan, ha mély sebekkel is, de a gazdasági fellendülés nyomán kikerültek korábbi nehéz helyzetükből. A társadalom egy kisebb, kevésbé látható csoportja azonban – statisztikailag is kimutatható módon – leszakadt az „első társadalom”-ról, s érdekérvényesítő képesség híján, célirányos, felzárkózást segítő állami szociális program nélkül vegetál. Ezekről és ezekért íródott ez a tanulmány.

Irodalom

- Atkinson A. B.–J. Micklewright (1992): *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ferge Zs. (2001): A magyarországi szegénységről. *Info-Társadalomtudomány*, 54
- Szalai J. (1991): A „régí” és „új” szegénységről. *Kritika* (7)
- Szalai J. (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. In: „*Magyar Nemzeti Szeminárium a társadalmi beilleszkedésről*” címmel 2002. július 18-án tartott tanácskozás háttéranyagai. (Készült a Szociális, Egészségügyi és Családügyi Minisztérium megbízásából.)